

Фінчук Г. В., к.пед.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янука, м. Рівне)

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ В ЗАРУБІЖЖІ

***Анотація.** В статті досліджено передумови, що зумовили виникнення та розвиток сімейного виховання в країнах Західної Європи і Північної Америки та основні періоди його розвитку. Розкрито суть фундаментальних питань, що стоять перед сімейним вихованням в зарубіжній педагогіці. Обґрунтовано необхідність вивчення і використання досвіду провідних зарубіжних країн з питань сімейного виховання у сучасній національній педагогіці.*

***Ключові слова:** сімейне виховання, виховна діяльність, виховний потенціал, дезадаптація, соціалізація сім'ї.*

***Аннотация.** В статье исследованы предпосылки, которые обусловили возникновение и развитие семейного воспитания в странах Западной Европы и Северной Америки и основные периоды его развития. Раскрыта суть фундаментальных вопросов, стоящих перед семейным воспитанием в зарубежной педагогике. Обоснована необходимость изучения и использования опыта ведущих зарубежных стран по вопросам семейного воспитания в современной национальной педагогике.*

***Ключевые слова:** семейное воспитание, воспитательная деятельность, воспитательный потенциал, дезадаптация, социализация семьи.*

***Annotation.** The principal directions which cause rise and development of family upbringing in countries of Western Europe and Northern America and the basic periods of its development were determined in the article. The author disclosed the backbone of fundamental problems of family upbringing in pedagogy. The necessity of studying and use of the experience of leading foreign countries concerning the questions of family upbringing in modern national pedagogic is grounded.*

***Keywords:** family upbringing, educative activity, educative potential, disadaptation, family socialization.*

У світовій практиці набуває поширення нова етика відносин з дітьми, універсальне вираження якої оформлено у Конвенції про права дитини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН у листопаді 1989 року. В ній

зазначаються основні права дитини: на виживання, розвиток і захист; проголошено: основні потреби дітей пріоритетні при розподілі ресурсів життєзабезпечення. Сім'я для дитини – перше і майже єдине середовище, що формує її особистість. Сімейне виховання – це специфічне проектування особистості дитини.

На жаль, негативні тенденції суспільного розвитку стають все більш стійкими. Розрізненість впливу сім'ї, соціуму, різного роду державних і громадських організацій в кінцевому результаті справляють негативний вплив на ефективність виховної діяльності батьків. При цьому одним із найважливіших факторів успішного вирішення цієї проблеми стає підвищення ролі сім'ї як активного суб'єкта соціуму, що формує особистість. Поглиблюється дезорганізація життя сімей, руйнуються морально-етичні норми і традиції. Зростає конфліктність у стосунках між подружжям, батьками та дітьми, посилюється їхній депресивний стан, що є наслідком економічної, правової і моральної незахищеності, знижується роль сім'ї в соціалізації дітей.

П. Щербань у статті «Вчать виживати – не вчать перемагати, або аномалії сімейного і суспільного виховання» зазначав: «Найважливішим шляхом моральної перебудови і духовного піднесення нашого народу є педагогічне і національне спрямування сімейного виховання» [1].

Отже, з огляду на вищезгадані негативні тенденції суспільного розвитку нашої країни постає необхідність розвитку об'єктивних можливостей сім'ї, підвищення її виховного потенціалу, адаптаційних можливостей, ціннісних орієнтацій, соціальних установок, запобігання руйнуванню морально-етичних норм і традицій української сім'ї.

Серед зарубіжних дослідників, що зробили найбільш значний внесок у розвиток соціології сім'ї, можна назвати насамперед І. Ноя, І. Рейса (США); А. Жирар, Л. Руссель (Франція) та багатьох інших західних соціологів. Теоретико-методологічні аспекти дослідження сім'ї та проблеми виховання в ній дітей висвітлені в публікаціях таких зарубіжних педагогів і соціологів, як: Н. Аберкомбі, С. Гудман, Л. Давідофф, Л. Ірвін (Велика Британія); П. Дюрнінг, Д. Лавеню, Д. Фабле (Франція); Ф. Кюїзіні, Ж. Делає, Ж.-П. Пуртуа (Бельгія); С. Монтандон, Ф. Перрену, Ж. Келлергалє (Швейцарія); Л. Етьєр, Е. Палачіо-Квінтін, Ж. Кутюр (Канада); Р. Емері, К. Александер, Дж. Гарбаріно, Дж. Келлі (США). Як писав Вердє, «виховання дітей є практикою глобальною і водночас банальною, де кожен може відчувати себе фахівцем, створюючи свій власний досвід» [2].

З іншого боку, численні наукові роботи в зарубіжжі з питань сімейного виховання зосереджуються лише на інструментальних методах дослідження. Найчастіше це тести або анкети, в яких нерідко сфальсифіковані статистичні результати не можуть вирішити глобальності проблеми.

Концепції, що при цьому використовуються, часто є лише адміністративними категоріями без критичного аналізу. Незважаючи на всі ці проблемні моменти, наукові дослідження з питань сімейного виховання розвиваються досить стрімко, публікації в заатлантичних країнах з'являються регулярно, ось уже впродовж останніх тридцяти років, а у франкомовних та латинських країнах – упродовж п'ятнадцяти років.

Однак, аналіз сучасної педагогічної літератури свідчить про відсутність теоретичних і експериментальних досліджень, у яких би висвітлювалися питання теорії сімейного виховання в зарубіжних країнах, зокрема в країнах Північної Америки (США, Канада) та країнах Західної Європи.

Метою цієї статті є дослідження передумов виникнення цього нового напрямку педагогіки в зарубіжній педагогічній науці, розкриття суті фундаментальних питань, що стоять перед цією галуззю педагогічної науки та характеризують її стан на сучасному етапі в зарубіжній педагогіці, шляхом критичного аналізу наукових робіт вчених Європи та Північної Америки.

Відповідно до визначеної мети в статті вирішуються такі **завдання**: розкрити та проаналізувати історико-педагогічні передумови виникнення сімейного виховання в зарубіжній педагогічній науці; виявити головні етапи становлення та особливості розвитку системи сімейного виховання в зарубіжжі; визначити основні напрями, що зумовили виникнення та розвиток системи організації сімейного виховання в зарубіжному суспільстві, зокрема в країнах Західної Європи та Північної Америки.

Термін «сімейне виховання» не є новим, він почав використовуватися з XIX століття та знайшов своє поширення в політиці Французької держави з питань сім'ї в період з 1940 до 1944 року включно.

Тема сім'ї ось уже упродовж кількох століть є важливою складовою політичних дискусій. Численні політичні протистояння з проблем сім'ї та її ролі в житті суспільства зазнали небувалого розмаху вже в період перемоги Французької революції (1789 рік).

Науковці, що в основній своїй більшості є членами Міжнародної Асоціації з питань виховання та наукових досліджень з проблем сімейного виховання, яка була заснована в 1986 році в Монреалі Жаном-П'єром Пуртуа та педагогами Квебеку, ініціювали розвиток наукових досліджень та впровадження університетських дисциплін, що безпосередньо базуються на питаннях сімейного виховання, в більшості європейських країнах.

Предметом наукових досліджень з питань виховання цих вчених була школа, навчання та виховання батьків, соціальна робота і лише потім – сімейне виховання. Маючи характер універсальний, хоча дуже різнобарвний, залежно від епохи, культури та соціального середовища, сімейне виховання стало предметом наукової зацікавленості досить пізно. Інтерес до виховної діяльності батьків у зарубіжжі виник в результаті

систематичного залучення фахівців соціальних служб до вирішення проблем виховної діяльності сім'ї та її соціалізації. Опікуючись спочатку безпритульними дітьми, зарубіжна спільнота без вагань вирішила взяти на себе турботу про дітей, батьки яких були визнані як «незпроможні забезпечити їх виховання». Така політика призвела до організації форм виховання та соціалізації поза сім'єю [3].

І, нарешті, розвиток системи шкільної освіти та можливостей догляду за малолітніми дітьми, що дозволяло жінкам продовжувати їхню професійну діяльність, змусив зосередити увагу на процесах виховання дітей в сім'ї та в спеціалізованих структурах.

Важливість виховання дітей є загально визнаним фактом упродовж тривалого періоду існування людства. На знайдених записних дощечках, яким понад чотири тисячі років, наші предки писали про роль матері у вихованні дітей. У стародавній Греції виховання дітей стало соціально-конфліктним явищем, що протиставляло авторитарну муштру дітей у Спарті вихованню молодого покоління в Афінах.

Починаючи з кінця XIX століття, догляд за дітьми грудного віку, домашня економіка, пізніше педіатрія, сексуальне виховання, сімейна терапія, засоби масової інформації цікавляться в тій чи іншій мірі виховною діяльністю сім'ї.

Якщо відкинути ранні етапи розвитку сімейного виховання, то можна виділити три основні періоди: з другої половини XIX століття до Першої світової війни; від періоду між двома війнами до початку 60-х років; з 60-х років до сьогоднішнього дня.

Водночас необхідно виділити чотири головних напрями, що, безперечно, зумовили виникнення та розвиток сімейного виховання в зарубіжних країнах: від попередження дитячої смертності та до забезпечення гармонійного розвитку дитини; від боротьби проти шкільного невстигання до дослідження методів його попередження; від створення спеціалізованих виховних закладів до турботи суспільства про дітей з вадами фізичного розвитку; від допомоги малозабезпеченим сім'ям до соціально-виховних дій, спрямованих на батьків.

Перед Першою світовою війною у Франції були відкриті консультації спеціально для студенток учительських інститутів та для учениць ліцеїв з метою їх підготовки до майбутнього материнства. У Великій Британії та США навіть дівчаток відправляли на такі консультації. У 1910 році в Нью-Йорку з'являється «Мала ліга матерів» для дівчаток віком 10–13 років.

Починаючи з 1920 року, коли зниження показників дитячої смертності стало фактом безперечним, з'являється занепокоєння щодо ролі сім'ї у виникненні деяких розумових розладів у дітей: «Теорії ментальної гігієни закріплюють загальноприйнятну позицію соціальних наук, які стверджують, що першочергове завдання сім'ї в сучасному індустріальному суспільстві

не зводиться більше до задоволення економічних запитів, а базується на організації функціонування такого навколишнього середовища, яке б забезпечило хороше здоров'я та соціальну адаптацію дітей» [4].

Виникнення сімейного виховання як об'єкту наукових досліджень у Північній Америці тісно пов'язане з розвитком програми боротьби проти масового шкільного невстигання дітей із неблагополучних сімей, особливо етнічних меншостей. Президент Дж. Кенеді підготував низку програм «боротьби із бідністю», і в серпні 1964 року було прийнято Програму економічного сприяння, а у 1965 році – Програму безкоштовного медичного обслуговування малозабезпечених. З кінця 60-х років у США, а потім і в Канаді відродження ініціативи педагогічно-соціального втручання набирає стрімких обертів. Надані кредити сприяли розвитку експериментальної бази: кожен департамент науки та виховання, управління соціальних служб мали змогу впроваджувати в життя свої програми.

Дуже швидко вчені помітили ефективність педагогічних втручань в сім'ю, особливо за умови сприяння та підтримки батьків. Серед п'яти складових педвтручання, визначених Лазарем та Дарлінгтоном у 1982 році як найефективніші, є активна участь батьків [5]. У 1974 році Бронфенбрнер довів, що педвтручання, коли матір відіграє роль вихователя, мають стабільно позитивні результати [6].

З 60-х років у США було проведено ряд наукових досліджень емпіричного характеру. Дослідженням з питань соціопедагогічних втручань в сімейне середовище передувало систематичне вивчення внутрішньосімейних (інтрасімейних) процесів виховання. Тут можна виділити три етапи: 1965–1968 роки – досягнення перших позитивних результатів; 1969 рік – оцінка результатів педвтручання доводить їхню нетривалість; починаючи з 1975 року, про що писав Якобс у 1988 році, – період більш позитивного оцінювання результатів педвтручання. Розвиток цих процесів, безперечно, широко сприяв розвитку наукових досліджень процесів виховання, що здійснюються безпосередньо в сім'ї, спочатку в США, а потім у інших країнах – під впливом робіт американських вчених.

У Канаді в 1981 році Терісс та Бутен створюють науково-дослідницьку групу з питань виховання та соціально-шкільної адаптації; такі ж групи створюються в Ізраїлі, Великій Британії та в країнах Північної Європи.

У 1993 році Жан-Люк Ламбер акцентував увагу на значному збільшенні науково-педагогічної літератури, присвяченої проблемам сім'ї, в якій є діти-інваліди [7].

Проблема надання допомоги батькам з питань виховання дітей не є новою ні в Європі, ні в Північній Америці. Вже з початку американської колонізації в церковних книгах записувалися «поради» на предмет виховання дітей. Вони були найчастіше релігійного або медичного спрямування та розповсюджувалися добровольцями.

Інституційний розвиток питання виховання батьків знайшло лише з 1880 року, ініціаторами якого були державні службовці, робітники соціальної сфери та психологи. В той час, коли священники надавали перевагу вихованню майбутньої подружньої пари, лаїсти цікавилися питаннями сімейної економіки. Багато країн розвинули свої власні національні традиції з питань сімейної економіки та ведення домашнього господарства. У США – це є «Family Life Education», дисципліна, що викладається в університетах та спрямована на підготовку фахівців (викладачів сімейної економіки, радників з питань соціальної економіки), які змогли б підготувати матерів до виконання ними ролі вихователів та «керівників» домашнього господарства.

З 1888 року в США починає розвиватися психологія, потім, дуже швидко, психоаналіз. У 1992 році Н. Котт зазначав: «20-ті роки характеризуються першим загальномасштабним наданням порад матерям з питань виховання дітей. Згідно з оцінкою американського «Children's Bureau» (відділення проблем дитини), створеного в 1912 році, половина дітей, народжених у 1929 році, стали «об'єктом порад», що надавалися з боку публічних організацій» [8].

Упродовж 30-х років ХХ століття утворюється публічний рух, який вже є структурно оформленим і який займається організацією соціопедагогічних втручань, спрямованих на сім'ю. Представниця цього руху Адамс допомагала сім'ям імігрантів у період Великої депресії 1929–1933 років.

Поява аналітичних течій в 30-ті роки, особливо в США, сприяла відродженню інтересу до проблем сім'ї, до проблем виховання дітей в сім'ї. Особливо це ознаменувалося появою робіт Гесселла (1939 р.), Спока (1957 р.), Дрейкурса та Сольтца (1964 р.), а також Жінотта (1969 р.), які стали бестселерами світового масштабу. Ці автори найчастіше зосереджувалися на проблемах середньої американської сім'ї з метою підтримки батьків у вихованні їхніх дітей.

У 1929 році у Франції Мадам Верін заснувала Школу батьків. Будучи натхненною новими педагогічними теоріями, вона починає співпрацювати із психоаналітиками, такими, як Жорж Мауко та Андре Берже, а з 1945 року – з Жоржем Гейером.

У Німеччині засновником перших дитячих садків є видатний педагог Фрідріх Фробель, який у 1940 р. створив асоціацію жінок та матерів з метою «сприяння» встановленню «позитивних взаємозв'язків» між матір'ю та дитиною. Перша «Школа матерів» була створена в 1917 р. у Штутгарті Луїзою Ламперт і дуже швидко знайшла своє «вдтворення» в інших містах Німеччини завдяки підтримці церкви та добровільних організацій. Основними напрямками, в яких працювала Школа, були: проблеми вагітності, народження дитини, виховання немовляти та малолітньої дитини. Порівнюючи німецькі установи та французьку Школу

батьків, А. Юнкер підкреслює, що в Німеччині їх функціонування було спрямоване на освіту всіх дорослих членів сім'ї (батьки, дідуся та бабусі), тоді як у Франції головний акцент ставився на підготовку фахівців, які працюють з батьками.

Високий науковий рівень сучасних педагогічних доробок дає змогу, не вдаючись до історії розвитку сім'ї, виділити сучасні трансформації західної сім'ї. У своїй роботі Л. Русель (Франція) відстоює чотири фундаментальних положення розвитку сучасної західної сім'ї: чітке регулювання процесу народжуваності завдяки вдосконаленню засобів контрацепції та узаконенню добровільного переривання вагітності; значне зменшення кількості одружень – вдвічі менше в 1985 році в порівнянні з 1965 роком; збільшення кількості розлучень – 10 % одружених пар розлучилися у 1965 році, а в 1985 році цей показник становить 30 %; глобальне зниження народжуваності – у 1965 р. на кожну жінку припадало 2,9 дітей, у 1985 р. – 1,9, а в 1993 році – 1,63 [9].

В результаті проведеного нами дослідження історико-педагогічних передумов виникнення сімейного виховання як галузі зарубіжної педагогічної науки можна стверджувати, що вивчення виховних процесів, які відбуваються в сімейному середовищі, є в зарубіжжі явищем новим.

Наукові дослідження, спрямовані на вивчення виховної діяльності батьків, знайшли своє поширення в США тільки з 1970 року та з середини 80-х років – в країнах Західної Європи. Нещодавні публікації з цієї проблематики є численними – це доробки науковців з питань виховання, психології, соціології, а також історії та етнографії, що, в свою чергу, становить на сьогоднішній день дослідницьку базу питання сімейного виховання дітей. Упродовж останніх двадцяти років, боротьба проти шкільного невстигання, лікування численних дезадаптацій (психопатологічні розлади, токсикоманія, наркоманія, дитяча злочинність) привело західні держави до реорієнтації соціальних дій у напрямку сім'ї та до розвитку наукових досліджень із проблем сімейного виховання.

Окрім необхідності соціальної допомоги батькам, що переживають певні труднощі, питання педагогічної освіти та виховання батьків було висунуто в низці країн Європи та Північної Америки в розряд основних.

Предметом наукових досліджень із питань виховання була школа, навчання та виховання батьків, соціальна робота і лише потім – сімейне виховання. Інтерес до виховної діяльності батьків у зарубіжжі виник у результаті систематичного залучення працівників соціальних служб до вирішення проблем виховної діяльності сім'ї та її соціалізації. Сьогодні боротьба проти шкільного невстигання, а також проблема численних психологічних та соціальних дезадаптацій дітей та підлітків привели до нового погляду на важливість виховної діяльності батьків, на розвиток

наукових досліджень та на необхідність соціовиховних втручань у сферу сімейного виховання.

Системний підхід до вивчення і використання досвіду провідних зарубіжних країн з питань сімейного виховання, зокрема країн Північної Америки та Західної Європи, педагогічні системи яких мають найсучасніші концепції з проблем сімейного виховання, у сучасній національній педагогіці відкриває можливості для поліпшення якості сімейного виховання, виховної діяльності батьків, вирішення проблем дезадаптації молодого покоління та співробітництва батьки-вчителі на основі гуманізації знань, впровадження ефективних особистісно орієнтованих технологій, що сприяють не тільки соціальній адаптації дітей, але й гармонізації взаємин між педагогами і родинами, батьками та дітьми.

1. Щербань П. Вчать виживати – не вчать перемагати, або аномалії сімейного і суспільного виховання / П. Щербань // Рідна школа. – 2001. – № 1. – С. 14.
2. Verdier P. Education et développement social de l'enfant / P. Verdier. – Paris: PUF, (2 ed.), 1987. – P. 127.
3. Chauvière M. Enfance inadaptée, l'heritage de Vichy / M. Chauvière. – Paris : Ed. Ouvrières, 1980. – 176 p.
4. Lambert L. Variations in behavior ratings of children who have been in care / L. Lambert, J. Essen, J. Head // Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines. – 1977. – № 18. – P. 335–346.
5. Lazar I., Darlington R. Lasting effects of early education: A report from the consortium for longitudinal studies / I. Lazar, R. Darlington // Monographs of the Society for Research in Child Development. – 1982. – № 47 (2–3). – P. 67–68.
6. Bronfenbrenner U. Is early intervention effective? / U. Bronfenbrenner // Teachers College Record. – 1974. – № 76 (2). – P. 279–303.
7. Lambert J.-L. et Lambert-Boite F. Education familiale et handicap mental / J.-L. Lambert. – Fribourg: Ed. Universitaires, 1993. – P. 29–38.
8. Cott N. F. La femme moderne. Le style americain des années vingt / N. F. Cott. – Paris: Plon, 1992. – P. 76–89.
9. Roussel L. Les femmes chefs de famille sans conjoint en France / L. Roussel // I NED Population. – 1980. – № 2. – P. 98–103.

Рецензент: д.пед.н., професор А. П. Максименко.